

КОНФЛІКТ І ПРАВО

Є. БУРЛАЙ
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

Звернення до конфліктологічної проблематики є останнім часом популярним напрямком у дослідженнях різних аспектів процесу правового регулювання — як теоретичних¹, так і галузево-прикладних², що легко пояснюється активним розвитком загальної конфліктології як відносно самостійного потужного напрямку в сучасній соціології, соціальній психології та суміжних науках. Характерною особливістю більшості цих досліджень є тенденція до соціологізації правових явищ, спрямованість на вивчення переважно технологічних аспектів правового регулювання. Причини таких тенденцій зрозумілі: будь-які напруження, зіткнення, протистояння в різних юридичних ситуаціях, хоча і є природними й очікуваними, створюють суттєві труднощі для послідовної реалізації суб'єктами права їхніх прав та обов'язків, для роботи професійних юристів, суддів, посадовців, що приймають юридично значущі рішення, їхніх виконавців тощо, а це відповідно гальмує необхідні новації і зміни, дестабілізує корисні процеси та відносини в суспільстві.

Однак поняття «конфлікт» є настільки цікавим, глибоким і багатогранним за його змістом і охоплює настільки суттєвий обсяг явищ у сфері життєдіяльності як людини, так і суспільства в цілому, що може у певному контексті набувати значення високої абстракції і виступати інструментом теоретичного і філософського аналізу, зокрема й у правознавстві. Детальне знайомство з ним, погляд крізь його призму на звичні юридичні поняття дає вагомі підстави говорити про його методологічну функцію, його здатність пояснити важливі аспекти генезису і природи права як чинника соціального регулювання за конкретних умов суспільного життя.

Ця стаття містить короткий нарис взаємозв'язку явищ соціального конфлікту і права з відповідною проекцією на логічний взаємозв'язок понять «кон-

¹ Свідченням чого є численні видання з соціології права (у яких зазвичай порушується відповідна проблематика) та юридичної конфліктології як в Україні, так і в інших країнах.

² Див., наприклад: [1; 2; 3; 4; 5].

© Є. БУРЛАЙ, 2012

флікт» і «право»; практично це може означати окреслення певної концептуальної позиції щодо загального праворозуміння з поняттям «конфлікт» в основі¹. Як і будь-яка концепція, побудована на понятійному монізмі, вона не претендує на те, щоб всебічно пояснити досліджуване явище. Водночас вона дає змогу дивитися на нього під одним і тим самим кутом зору, вивчати конкретні однотипні взаємозв'язки і взаємозалежності як в історії, так і в сучасності і відповідно нарощувати спеціалізоване знання про об'єкт, яким у цьому випадку виступає насамперед право як соціальний і юридичний феномен. У цьому можна вбачати позитивну роль концепції, що пропонується до уваги. Виправданість її пояснюється також і тим, що, наскільки це показує ознайомлення з традиційними та деякими новітніми підходами до загального праворозуміння, системно і послідовно в такому ключі право у вітчизняній науці досліджується вкрай недостатньо², хоча майже в усіх випадках доктринального бачення права конфлікт і конфліктність виступають необхідним соціальним фоном, на якому розгортається загальна картина правового регулювання, або чинником, що впливає на форми і методи регулювання за допомогою правових засобів. Тобто дослідники мимоволі віддають належне цій категорії, не ставлячи, однак, за спеціальну мету осмислити взаємозалежність явищ конфлікту і права на генетичному, функціональному і відповідно понятійному рівні. Проте у цьому контексті окремого зауваження варта та надзвичайно активна увага, з якою явище конфлікту досліджується в сучасних соціальних науках, насамперед в соціології, а також в її спеціалізованих відгалуженнях (таких, зокрема, як правова соціологія, до якої зазвичай зараховують і дослідження у сфері юридичної конфліктології)³. Зрештою, звернення до поняття «конфлікт» не на інструмен-

¹ Коротко деякі думки щодо конфліктологічної концепції праворозуміння автором було висловлено у повідомленні «Методологическое значение категории «конфликт» и проблема правопонимания» на Міжнародній науковій конференції «Праворозуміння: питання теорії, правової політики та юридичної практики» (Харків, 27–28 травня 2010 р.).

² Українські дослідники, звертаючись до конфліктологічної проблематики, віддають перевагу насамперед питанням природи та особливостей юридичних конфліктів [6, с. 26–33; 7, с. 26–30; 8, с. 11–123]. Спроби поглянути на проблему співвідношення конфлікту і права в більш широкому (соціально-філософському, філософсько-правовому, антропологічному, соціологічному) аспекті є поодинокими [9].

³ Фахівці, що вивчають історію розвитку науки про суспільство, цілком слушно зазначають про початок дослідження явища конфлікту і конфліктності ще в стародавні часи, що є цілком зрозумілим, оскільки цивілізоване суспільство постійно перебуває у стані системної конфліктності, і це не могло пройти повз увагу мислителів різних часів і різних народів. Дійсно, практично уся історія державності свідчить про стан та історичну еволюцію конфліктної практики в людських суспільствах (зокрема, на міжнародному рівні), а також практику контролю цієї конфліктності, зокрема силовим методом. Однак із часів поступового становлення позитивної науки про людину і суспільство як особливої сфери знань, умовно відокремленої від філософії (в дусі традиції, закладеної Ф. Беконом), різноманітні прояви соціальної конфліктної практики поступово перетворюються на об'єкти постійної дослідницької уваги. Особливо активними вони стають з настанням ери індустріального суспільства — саме тому, що ринкове суспільство в порівняльно-історичному аспекті є гранично атомізованим, а тому гранично конфліктним. Не випадковим є також і те, що перші завершені соціологічні концепції (Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Вебера, особливо К. Марк-

тальному, а на методологічному рівні (в силу обсягу реальної історичної практики правового регулювання, який воно здатне відтворити) виступає, як уявляється, необхідною складовою подальшої соціологізації вітчизняної правової науки (зокрема, її загальнотеоретичного блоку), про потребу у якій достатньо переконливо зазначалося в сучасній літературі [10, с. 133 і наст.].

Конкретною метою цієї статті є коротке позначення деяких постулатів *конфліктологічної концепції права*. Цілком очевидно, що йдеться про одну з версій соціологічного праворозуміння. Дійсно, як зазначалося вище, явище соціального конфлікту і конфліктності може значною мірою пояснити соціальну природу і механізм дії права, його функціональне призначення як чинника соціального впорядкування (або, як це частіше формулюють соціологи права Заходу, «соціального контролю»). Більш цікавий момент, однак, полягає у тому, що особливостями соціальної конфліктної практики виявляється, як уявляється, можливим пояснити не тільки природу самого права як соціального інституту, а й його характерні, власне юридичні особливості, які зазвичай досліджуються у межах юридико-догматичної проблематики.

До питання про сутність і деякі характерні ознаки конфлікту

Слово «конфлікт» в сучасній науковій (і не тільки науковій) літературі є надзвичайно вживаним¹, і це у певному розумінні становить небезпеку для нього як для терміна, що має адекватно позначити певне явище світу, яке пізнається. Дуже часто будь-які різниці, суперечності, різноспрямованість, розбіжність між об'єктами не тільки соціального, а й природного світу або, скажімо, специфічного світу духовних реальностей (логічні умовиводи, математичні доведення, суперечливі людські думки, ідеї, доктрини тощо) визначаються не інакше, як «конфлікт». Це вимагає належного урахування спеціального контексту, у якому це поняття вживається, а також певної стриманості та обережності під час його використання: адже будь-яка наука має прагнути до можливої однозначності понять, якими вона оперує, це необхідна передумова точного знання.

а. Буквальне значення латинського першоджерела терміна «конфлікт» («*conflictus*» – удар, зіткнення)² суттєвою мірою визначає особливості цього

са) розроблено саме на основі конфліктологічної парадигми, а в ХХ ст. соціальна конфліктологія поступово перетворюється на надзвичайно сильний напрямок соціологічних досліджень, що охоплює й спеціалізовані розробки з використанням відповідної методології у сферах економіки, політики, етики, права, використовується для дослідження соціальної структури суспільства, для пояснення закономірностей функціонування соціальних груп та інститутів, для характеристики численних аспектів соціальної динаміки і соціальної дії. На сьогодні в цьому напрямку працює значна кількість соціологів в Україні, Росії, інших країнах СНД. Дуже активно згадана проблематика досліджується в країнах континентальної Європи, Скандинавії і особливо Сполучених Штатах Америки; література з сучасної теоретичної та прикладної конфліктології є практично неосяжною.

¹ Російськими авторами А. Анцуповим та С. Прошановим відносно нещодавно досліджено значну кількість дисертаційних робіт з проблем загальної та галузевої конфліктології, у межах якого з'ясовано застосування поняття «конфлікт» у більш ніж десяти напрямках наукових досліджень (див. [11]).

² Як і «*confligere*» – стикатися, змагатися, воювати.

явища. Очевидно, що конфлікт передбачає *контроверсію, динаміку певних об'єктів, їхній рух по різних траєкторіях, які перетинаються, в результаті чого подальший рух за програмною траєкторією виявляється неможливим*. Йдеться про принципово важливий момент: конфлікт — це взаємодія, що примусово і реально змінює порядок існування тих, хто взаємодіє. Це не ймовірність змін, закладена у будь-якій суперечності, а цілком реальна можливість або фактичний процес непрограмованих змін, тобто суперечність на певному етапі свого логічного розвитку (загострення до крайніх стадій включно), коли вона вже перестає бути тільки суперечністю.

б. Важливо далі зазначити про відносну непоширеність практики застосування слова «конфлікт» до природних об'єктів і явищ (сумнівно, наприклад, говорити про конфлікт навіть у випадку, коли одна високоорганізована тварина, подолавши спротив, вбиває і поїдає іншу); так само й у людському середовищі не усяке дійсне зіткнення можна вважати конфліктом (воно може бути суто механістичним, випадковим і, по суті, не заважати соціальному функціонуванню¹). В цілому ж, коли йдеться про найбільш загальний зміст поняття «конфлікт», найчастіше мається на увазі форма взаємодії носіїв здатності до *доцільної (програмованої) активності*, а це означає, що основна сфера застосування цього поняття пов'язана з *людиною та її існуванням у суспільстві*. Побічно про це свідчить абсолютна більшість визначень поняття «конфлікт», які можна знайти в науково-довідковій та у навчальній літературі².

Антропологічний і соціологічний аспекти поняття «конфлікт», таким чином, передбачають наявність *суб'єктів, що діють доцільно або представляють певну доцільну позицію, реалізація якої викликає конкретні зміни на практиці*. Навіть якщо конфлікт вкрай абстрактно визначається як ситуація, за якої дві речі не можуть співіснувати разом або бути одночасно однаково правдивими³, зрозуміло, що за цими речами стоять ті, хто обумовлює їхню функціональність і доцільність, чию позицію речі символізують, представляють або відтво-

¹ Маленький приклад із вітчизняної практики. Фізичне зіткнення двох або більше людей, скупчених у громадському транспорті, не можна вважати конфліктом, тим більше «соціальним» (при тому, що суб'єктивні потреби й інтереси тут, безумовно, страждають), якщо тільки згадані люди зважено сприймають це як об'єктивно зумовлений факт, якого у цей момент неможливо уникнути. Однак невдоволення з цього приводу може бути симптомом реального соціального конфлікту — наприклад, між сукупністю громадян — користувачів послуг громадського транспорту та комунальних служб, відповідальних за стан транспортування людей у населеному пункті. Не можна, правда, виключати ситуаційних конфліктів з цього приводу й між пасажиром, коли у когось із них уривається терпець або він відчуває особливі незручності. Але зазвичай це дійсно миттєві ситуативні нерезонансні конфлікти, які вичерпуються одночасно із завершенням ситуації, що їх спровокувала. Залишивши транспорт, пасажир, які шойно гостро пересварилися (конфліктували) між собою, через більш-менш короткий час забувають одне про одного.

² У спеціальних джерелах прямо констатується, що більшість загальних визначень поняття «конфлікт» має соціологічне спрямування (див. [12]). Про це ж свідчать і сучасні енциклопедичні словники (див., наприклад: Значение и толкование слова «конфликт», определение термина. — <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/k/konflikt.html>; What does conflict mean? — <http://www.definitions.net/definition/conflict>).

³ <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/conflict>.

рюють. Але менш символізований, менш ускладнений, більш органічний прояв конфлікту — це цілеспрямована активність суб'єктів щодо один одного, що визначається комплексом мотивів як із суто персональними (індивідуальними), так і соціально орієнтованими цінностями (цінності групи, спільноти, соціуму в цілому) в основі. Конфліктна взаємодія характеризується тим, що в її межах кожен із суб'єктів-сторін прагне досягти свого¹, однак таке прагнення унеможливує досягнення мети іншого повністю або суттєвою мірою, що і є передумовою зіткнення. До цього потрібно додати, що згадане прагнення досягти свого в соціальному плані зазвичай зумовлюється не честолюбним суб'єктивним бажанням бути переможцем (хоча в людському середовищі чимало конфліктів самоцільних, побудованих на припущеннях, на помилковому сприйнятті реальності, на суперечках, що не мають дійсного, предметного підґрунтя, в результаті чого з'являється привід говорити про уявний, удаваний, фіктивний конфлікт). В основі реальних конфліктів лежать актуальні потреби суб'єктів, задоволення яких необхідне для забезпечення їхнього щонайбільше гармонійного, повноцінного, справді людського існування в конкретних соціально-історичних умовах, щонайменше — їхнього мінімально нормального існування або просто існування взагалі.

Отже, «конфлікт» є поняттям для позначення певних соціальних і психологічних реальностей, що відтворюють специфічну взаємодію суб'єктів у вигляді протистояння і протидії. Навіть у цьому, дещо уточненому ракурсі сфера його застосування є надзвичайно широкою — від характеристики складної структури психологічної конституції окремої людини, яка за її природою може виступати носієм цінностей, почуттів та установок, що не узгоджуються між собою і провокують її суперечливу, подекуди парадоксальну поведінку (у психологічній науці дуже багато пишеться з приводу внутрішнього конфлікту людини або про конфлікт, у якому вона перебуває сама з собою), до взаємодії соціальних утворень, які лише зі значною часткою умовності можна вважати суб'єктами (наприклад, аморфні макрогрупи на зразок соціальних класів, професійних груп, конфесій, етносів, націй тощо), але які вважаються консолідованими носіями конкретних цінностей, інтересів, прагнень і які, реалізуючи їх у різних формах групової поведінки, можуть входити між собою у стан конфлікту з відповідними формами прояву.

с. Одним із сутнісних моментів у розумінні конфлікту є те, що він передбачає не просто суперечливу взаємодію, а *протистояння суб'єктів, яке має тенденцію розвиватися до стану протиборства між ними з граничною його фазою — конфронтації і боротьби за дієву нейтралізацію контрагента*, виключення його як чинника, що впливає на ситуацію; це уявляється логічним висновком при тому, що конфлікти з точки зору їхньої інтенсивності класифікуються абсолютно по-різному, і по факту далеко не кожний конфлікт доходить до максимального загострення². Така закономірність впливає з уже згаданого факту

¹ Так, популярний підручник із загальної соціології за редакцією Г. Осипова та Л. Москвичева визначає конфлікт як «форму відносин між суб'єктами соціальної взаємодії, що детермінована протилежністю їхніх інтересів» [13].

² Не можна не наголосити, що вказаний змістовний елемент аналізованого поняття уже

того, що у конфлікті одна зі сторін-суб'єктів позбавляється можливості реалізувати свій актуальний інтерес повністю або в необхідному для неї обсязі, інакше кажучи, можливості нормально існувати відповідно до конкретних соціальних умов та власного суб'єктивного відчуття необхідного і нормального. Тому вона здатна (в певному розумінні — змушена) нарощувати зусилля для задоволення свого життєвого інтересу, долаючи при цьому будь-який спротив, і, якщо спротив не зменшується, це автоматично є чинником ескалації конфлікту. Щоправда, не будь-який стан протистояння, зокрема зростаючого і спрямованого на нейтралізацію супротивника, можна вважати конфліктом; так, важко говорити про конфлікт двох боксерів на рингу або двох команд на футбольному полі, коли азарт двобою між ними зростає, на відміну від реальних міжособистісних або міжгрупових сутичок. Перебування у стані запланованої гри, навіть жорсткої за її змістом, не є конфліктом, якщо тільки гра йде за правилами; гравець, що грає за правилами, готовий до того, що може програти. Інша справа — реальна сутичка. Сутька — не гра, її учасник жорстко запрограмований на отримання зверхності над супротивником, на його нейтралізацію, інакше сутичка (зіткнення, двобій, просто бій) не має сенсу. Сутнісна логіка розвитку конфлікту — боротьба у будь-який спосіб за перемогу; досягненням такої перемоги на граничному рівні напруження можливостей сторін конфлікт логічно завершується (саме це є ситуацією, коли «переможців не судять»). Якщо ж нормальний (умовно кажучи) розвиток конфлікту за зростаючою траєкторією з тих чи інших причин (включаючи об'єктивні) є неможливим, він вирішується (вичерпується) вимушеним або добровільним прийняттям однієї з його сторін зверхності іншої (наприклад, дитина змушена сприйняти покарання від батьків, не погоджуючись із негативними оцінками того, що вона вчинила; більш слабка держава, якщо їй не вдалося уникнути війни, вимушено погоджується на вимоги сторони, якій вона програла), або добровільним виходом із конфліктного стосунку, якщо це можливо (член групи, що порушив правила групового існування і викликав реакцію несприйняття, залишає групу; учасник ієрархічних стосунків, перебуваючи на нижчих щаблях та увійшовши в ієрархічний конфлікт, залишає структуру). Далеко не завжди з точки зору реальної соціальної цінності такі способи вичерпання конфлікту виправдовують себе (батьки можуть бути неправі, здійснюючи психологічне насильство над дитиною; група може помилятися, консервативно захищаючи усталені стереотипи і виживаючи зі свого складу новатора), а це, крім усього іншого, дає змогу припустити на рівні теоретичної гіпотези, що ідеальний (логічно змодельований) конфлікт передбачає протистояння *співставних, рівноважних суб'єктів, а також співставні умови їхньої взаємодії*¹; тоді він об'єктивно виявляється найбільш функціональним і

закладений у його семантиці, яка передбачає не просто спокійні форми протистояння, а саме зіткнення, сутичку. Серед необхідних значень під час загальної інтерпретації змісту поняття конфлікт, як правило, згадуються такі терміни, як «боротьба», «двобій», «бій», «поединок», «війна», «битва», «насильство» тощо. Вони ж виступають синонімами слова «конфлікт» (див.: Meaning of Conflict. — <http://www.hyperdictionary.com/dictionary/conflict>).

¹ У контексті вказаного доречно згадати, що логічні закономірності конфліктної поведінки у різних сферах суспільної життєдіяльності досліджуються за допомогою інструментарію

найбільш продуктивним у соціальному плані, зрештою — найбільш справедливим. В контексті цієї розмови це — суттєва констатація. Адже особлива, непересячна функція права як одного із чинників контролю конфліктності в суспільстві, яка, власне, і зумовлює його існування і дію в людському середовищі, полягає саме у тому, щоб із відносною гарантією врівноважувати навіть об'єктивно нерівноважних конфліктуючих суб'єктів, забезпечувати їх співставність і виключити можливість брутального, беззастережного нав'язування одному довільної позиції іншого — настільки, наскільки це можливо в конкретних соціально-історичних умовах.

d. Принципово важливо зважати на *двосторонність* конфлікту, хоча інколи у спеціальній літературі говориться про багатосторонні конфлікти, а також конфлікти з багатьма учасниками. Однак, якщо виходити з того, що будь-яка суперечність на елементарному рівні є біполярною, а конфлікт є способом існування і розгортання суперечності, логічним буде висновок про його двосторонність, причому логіка в цьому випадку підтверджується й соціологічно: будь-яка конфліктна ситуація може бути аналітично розкладена до наявності двох сторін, як масово і як складно вони не були б представлені, або ж один суб'єкт може бути стороною в декількох конфліктних стосунках з приводу різних предметів. Необхідно також бачити різницю між сторонами і учасниками конфлікту: сторони — це носії суперечки, що змагаються між собою; учасники — суб'єкти, присутність яких зумовлена особливостями та динамікою конфлікту (наприклад, третя сторона в юридичному спорі, арбітр, що вирішує спір, або медіатор, що схиляє сторони до примирення). Невипадково найбільш показовим прикладом у цьому випадку можуть слугувати деліктні правовідносини: делікт — це конфлікт у чистому вигляді¹.

Щойно було звернено увагу на деякі ознаки конфлікту, важливі для його ідентифікації як специфічного явища світу, в якому живе людина, і як специфічного об'єкта пізнання. Перелік цих ознак може бути подовжений, він взагалі не є остаточно визначеним (оскільки прогрес в теоретичному осмисленні конфлікту досягається саме через виявлення його ознак, що доводять його особливу природу і функціональну специфіку). Однак це неможливо зробити у межах обмеженого тексту статті, тому в контексті цієї роботи *під конфліктом буде розумітися протиборство двох соціальних суб'єктів, що має на меті виключити можливість одного з них перешкоджати реалізації актуального (життєвого) інтересу іншого*. Стан, за якого згадані суб'єкти отримують можливість задо-

математичної теорії ігор. Розповсюдженим є поняття гри як ситуації, у якій кожен з агентів прагне максимізувати свій виграш, обираючи найкращий варіант плану дій з урахуванням залежності результату від дій інших гравців; гра, у якій агенти претендують на одне й те саме благо, вважається некооперативною; ситуацією прямого конфлікту є випадки, коли один агент виграє те, що програє інший (див. [14]). Одним із важливих критеріїв класифікації ігор є критерій гармонійності між гравцями, яка включає, зокрема, чинник рівноважності («симетричності агентів»).

¹ Свого часу один із класиків теорії ігор Т. Шелінг зазначав, що «чистий конфлікт, в якому інтереси двох антагоністичних сторін є повністю протилежними, є дуже спеціальним випадком» (цит. за [15]). Як уявляється, переважна більшість конфліктів, що стають предметом розгляду в судах загальної юрисдикції, наближаються до статусу «чистого конфлікту».

волення свого інтересу, може бути досягнутий в різний спосіб, але за послідовною логікою розгортання конфлікту і необмеженого прагнення суб'єктів досягти свого таке протиборство дійсно передбачає зіткнення як гостру форму суперечки з різними формами насильства (фізичного, психічного, морального, організаційного тощо)¹. Ще раз підкреслимо: не в кожному випадку конфлікт радикалізується до граничних дій із нейтралізації суб'єктами один одного як чинника, що загрожує або заважає нормальному існуванню і функціонуванню, однак у кожному соціальному конфлікті закладено саме таку перспективу його послідовного розвитку. Про цей суттєво важливий аспект розуміння конфлікту буде згадано трохи нижче під час його характеристики як чинника *соціальної небезпеки*.

е. Дуже часто у спеціальних дослідженнях конфлікт визначається як крайня форма загострення суперечності або просто як крайня форма суперечності. До певної міри це логічно, оскільки для виникнення цілеспрямованого протистояння соціальних суб'єктів необхідним є відповідне підґрунтя, основа. Такою основою можна, зокрема, вважати унікальний характер буття людських індивідів, людських груп та соціумів як інтегративних структур, зумовлений неповторною комбінацією природних і соціальних чинників у кожному конкретному випадку. Звідси — надзвичайне різнобарв'я форм соціального існування людей і груп навіть у схожих природних та соціальних умовах, а тому різниця у їхньому функціональному призначенні (якщо патетично висловитися — у місії у цьому світі), їхньому функціонуванні, їхній екзистенції фатально зумовлює наявність суперечностей між ними, різні життєві траєкторії, неповторні особливості у характері поведінки і діяльності. Суперечність, суперечливість, таким чином, — природний стан існування суспільства та його складових; понад те, саме спираючись на різницю між собою та усім іншим світом, окрема людина здатна сприймати своє власне буття у ньому як щось первинне, з чим усі інші повинні рахуватися. *Суперечність відповідно лежить в основі будь-яких форм взаємодії суб'єктів між собою*; так, спокійні, дружні, миролюбні стосунки є конкретною формою реалізації міжособистісних суперечностей, вони означають віднайдену гармонію між різними людськими якостями, властивостями і прагненнями. На досягнення останньої спрямовано усі відомі форми передачі наявного досвіду досконалого людського існування від покоління до покоління, різні форми виховної діяльності тощо. В результаті їхнього здійснення підтримуються і реалізуються стандарти більш-менш спокійного, врівноваженого співжиття людей і критично зваженого, збалансованого, безпечного співіснування соціумів. Безумовно, нерідко такий стан співіснування соціальних суб'єктів порушується, але відхилення від безпечних стандартів не може тривати довго, тим більше не може тривати завжди.

¹ «Саме протиборство сторін, тобто здійснення сторонами (для конфлікту необхідними є щонайменше дві сторони) певних дій, спрямованих одна проти одної, треба розуміти під конфліктом» [16, с. 247]. З таким розумінням конфлікту можливо погодитися, якщо не забувати про те, що вчинення дій, спрямованих сторонами конфлікту одна проти одної, є цілеспрямованим і має на меті усунення можливості впливу на реалізацію власного інтересу.

З огляду на це використання поняття «суперечність» як родового за його логічним значенням щодо поняття «конфлікт» викликає певні заперечення¹. Конфлікт і зумовлені ним реальні або потенційні загрози, ризики і реальний деструктивний вплив навряд чи можна вважати проявом гармонії (оптимальної організації) в існуванні суспільств, індивідів і груп; адже розвинутий до відповідної стадії, він привносить у соціальне життя виснажливості і напругу, матеріальні і духовні втрати, унеможливлення нормального існування людини, а в найбільш гострих випадках — до втрати людських життів. Ризики, дисфункції, жертви, руйнації, соціальні катастрофи тощо навряд чи є свідченням соціальної гармонії, соціальної виправданості або соціальної необхідності. *Тому для найбільш загального розуміння та визначення конфлікту потрібний більш адекватний і точний термінологічний апарат, який підкреслює небезпечний характер цієї форми соціальної взаємодії.*

Згаданий аспект питання є важливим для підкреслення соціальної ролі і цінності права як соціального інституту. Виступаючи регулятором формалістичним, примусовим, з невідворотною дією, воно виступає тим захисним бар'єром, тим хвилерізом, який утворює критично необхідну «зону безпеки» там, де соціальні суперечності загострюються і де вони зі стану звичного мирного плюскотання морської хвилі переходять у штормовий стан.

g. У контексті питання про конфлікт і право особливе значення має його психологічний аспект, оскільки для адекватного розуміння їхнього взаємозв'язку конфлікт важливо сприймати не просто як відсторонений онтологічний і соціологічний факт (гідний обліку, замірювання, інтерпретації у різних соціальних взаємозв'язках), а факт психологічний, пов'язаний із закономірностями людської натури та специфічної психологічної організації людських груп. Присутність психологічного моменту драматизує проблематику конфліктів і примножує ризики, які вони можуть принести людині і людству. Соціальна складова конфліктів у суспільстві, об'єктивні передумови виникнення яких подекуди невіддільні не тільки окремим особам, а й потужним соціальним інститутам, радикалізується присутністю людських почуттів; небезпека конфліктів (особливо антагоністичних, коли сторони сприймають одна одну як вороги) відповідно загострюється. У певному розумінні показовим індикатором гостроти конфлікту може слугувати саме психологічна реакція людей на конфліктогенний чинник, яка може знаходити відповідні прояви на масовому (спонтанні акції протесту, імпульсивні акти вандалізму, запеклі сутички з органами правопорядку тощо) або індивідуальному рівні (наприклад, акт публічного самогубства людини, доведеної до відчаю нестерпними умовами існування). Про це ж може свідчити активізація політичних груп і організацій, що діють поза межами чинного законодавства і схильні до екстремістських форм діяльності. Сильним і коректним показником карти системної конфліктності соціу-

¹ Докладніше про це див.: [17, с. 158 і наст.]. У цьому плані вбачаються цікавими і спроби змістовного розведення понять «суперечність» і «конфлікт», показ їхнього підпорядкування на рівні соціально-філософського аналізу. «Суперечність... може бути визначена як оптимальна взаємодія протилежностей, конфлікт — як неоптимальна, надмірна взаємодія протилежностей» [18].

му є статистика і кримінологічна аналітика стану злочинності у ньому; при цьому принципово важливим є те, що за його природою й онтологічною формою злочин є конкретним міжособистісним конфліктом, причому, як правило, конфліктом чистим (антагоністичним). Саме інтровертивна реакція на об'єктивні передумови і конкретні приводи, що роблять людину стороною в конфлікті, є чинником збудження її агресивності, провокації ворожнечі, ортодоксальності у сприйнятті та оцінках фактів соціальної реальності тощо.

Все згадане також суттєвою мірою пояснює генезу права як *соціального регулятора, здатного нівелювати психологічний аспект у конфліктних стосунках настільки, наскільки це можливо*, перевести їх на рейки розміреної, розважливої взаємодії, на алгоритм, який виключає спонтанні, імпульсивні, а тому нерідко неадекватні реакції сторін, що не можуть вийти зі «штопору» конфліктного протистояння.

* * *

Спробуємо резюмувати усе сказане таким висновком. Не кожен соціальну суперечку, не кожен суперечність у стосунках між людьми, групами, соціумами можна вважати конфліктом — інакше це буде поняття з бездонним значенням, тобто взагалі без значення. Однак як явище і як соціальний феномен конфлікт виростає з того, що інтереси, наміри і цілі соціальних суб'єктів є постійно різними, та з об'єктивно зумовленого прагнення їх реалізувати за умов протидії. Тому він містить у собі логіку розвитку, за висловом російського філософа В. Соловйова, від різниці до розділення, від розділення до антагонізму. Різниця цінностей, що живлять інтереси суб'єктів і визначають стратегію їхньої доцільної діяльності, неможливість одночасно реалізувати актуальні інтереси, що не узгоджуються між собою, є причиною і глибинним соціальним змістом конфлікту. Виникнувши, він розвивається тим швидше і набуває тим гостріших форм, чим більш різними є цінності, на які орієнтовані суб'єкти, і чим більш наполегливими вони є у досягненні суперечливих цілей.

Ефект конфлікту. Конфлікт і небезпека

Питання про ефект конфлікту — це дещо в інший спосіб сформульоване питання про його функції. При тому, що «функції конфлікту» — звичний, традиційний аспект теоретичної конфліктології, цей термін можна сприймати й критично: адже постійна функція передбачає структуру, що формується заради її виконання; конфлікт же не є матеріально структурованим явищем, навпаки, він сам виявляє або обумовлює структурні характеристики суб'єктів, що можуть потрапити в типову конфліктну ситуацію (наприклад, постійна ймовірність військових конфліктів з давніх часів зумовлює у структурі державного механізму наявність інституту армії). Тому, говорячи про функціональну спрямованість конфлікту, про закономірні наслідки його перебігу і завершення, більш виправданим видається говорити про *ефект конфлікту і конфліктності*. Ефект цей є до такої міри неоднозначним практично у кожному випадку, що про нього неможливо не згадати хоча б у найбільш загальному плані.

Ще з прадавніх часів (їх можна асоціювати, зокрема, з ученням Геракліта Ефеського, який вважав, що все у світі відбувається через суперечку і війну)

мислителі, що аналізували суспільне життя, вважали, що конфлікт і конфліктність у різних їхніх проявах є явищем, невід'ємним від людського життя, понад те, є необхідним, оскільки це відповідає неспівпадливим людині законам світоустрою. Сприйняття конфлікту як явища соціально нормального є традиційним — принаймні для європейської соціальної і політичної думки (хоча, з іншого боку, Європа й була джерелом численних концепцій удосконалення людського співжиття у бік безконфліктного, гармонійного існування). У ХХ ст., вже на етапі цілеспрямованого позитивного дослідження явища соціального конфлікту, позиція щодо його нормальності і позитивної функціональності усталася; більшість соціологів, що є знаковими фігурами у цій царині (Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф, А. Гоулднер, М. Дойч, С. Снайдер та інші), так чи інакше висловлювалася з цього приводу. Дійсно, виступаючи етапом у процесі розгортання конкретних соціальних суперечностей, конфлікт у певному розумінні визначає шлях розвитку соціуму у відповідній сфері, зумовлює актуальні зміни, визначає напрямок позитивної соціальної динаміки. Понад те, конфліктна взаємодія соціальних суб'єктів, пов'язана з цим соціальна небезпека, аномальність і напруження, які супроводжують перебіг конфлікту, можуть стати чинником, що робить необхідні зміни швидкими, невідкладними, змушує до активності та відповідальності відповідні соціальні інститути (зокрема, інститути влади). Сама собою технологія конфліктної боротьби є цінною частиною набутого досвіду безпечного існування, яким володіють соціуми. Крім того, конфлікт подекуди сприймається як засіб зміцнення корпоративної (групової) цілісності і структуризації соціуму (коли сторонами конфлікту виступають саме групи). Розуміння і сприйняття на рівні індивідуальних думок і почуттів цінностей і цілей, які відстоює група, відчуття необхідності особистої участі у русі, який вона представляє, формує в окремих людських індивідів почуття групової солідарності, відповідальності, вболівання за спільну справу, зрештою, просто товариські стосунки. Якщо йдеться про міжособистісні конфлікти, то участь у них, як і будь-яка боротьба, стимулює розвиток відповідних людських якостей (твердість, наполегливість, рішучість, уміння досягати визначеної мети тощо). У межах наявних соціальних і політичних технологій конфліктні ситуації можуть також використовуватися з позитивним ефектом і навіть організовуватися з такою метою (наприклад, штучне загострення локальної зовнішньополітичної проблеми з метою контролю небезпечного конфлікту внутрішнього походження).

Однак корисний ефект конфлікту — лише одна сторона медалі, і далеко не тільки в позитивних категоріях розвитку і прогресу цей ефект може бути оцінений. Дійсний ефект конфліктів, особливо масштабних і розвинутих (наприклад, протистояння на класовому, професійному, етнічному, культурно-релігійному, регіональному ґрунті, жорсткі зіткнення у межах національних і транснаціональних економічних систем, протистояння політичних сил і рухів, зокрема радикальних тощо) інший. Будь-яке соціальне протистояння є насамперед витратним і виснажливим, адже воно передбачає мобілізоване протистояння, очікування ризиків, вжиття заходів застереження і реагування, матеріальне, людське, інформаційне та інше забезпечення, психологічну напругу тощо. Перебування в конфлікті можна порівняти зі станом організму, температуру

якого підвищено внаслідок боротьби з чинником, що виводить його за межі нормального існування. Крім того, під час оцінки конфлікту як соціального явища необхідно брати до уваги певні віковічні цінності, до яких завжди прагнула абсолютна більшість людей і які об'єктивно необхідні їм та їхнім сім'ям (мир, спокій, стабільність, передбачливість найближчої перспективи, упевненість у майбутньому тощо). З цієї точки зору вимір цінності конфлікту, ймовірно, завжди буде негативним.

Суто тінювою стороною ефекту конфлікту є вже неодноразово згаданий тут його супутник — *соціальна небезпека*, яка, власне, і породжує практичну потребу контролю конфліктності. Необхідність останнього зумовлена саме тим, що конфліктність у певних параметрах спричиняє ефект деструкції і руйнації¹, прояви яких можуть бути різними (від зламу наявних форм відносин і співробітництва до загибелі соціальних цінностей, якими завжди вважалися матеріальні і духовні блага, людське життя, здоров'я, благополуччя тощо). Здатність конфлікту загострюватися до критичного стану, про що йшлося вище, інституційна неспроможність ефективно протидіяти такому загостренню, організаційна аномія, нерозуміння ризиків загрозливих тенденцій, нехтування консолідованим суспільним інтересом тощо нерідко приводили соціуми в історії і приводять зараз саме до такого стану речей. Особливо виразно ефект небезпеки спостерігається на рівні міжособистісних конфліктів — а, зрештою, кожний соціальний конфлікт піддається редукції до конфліктів міжперсонального значення² (відносини друзів або членів однієї сім'ї, що виявилися схильними до непримиренних політичних позицій; поява суттєвої різниці у статках між близькими людьми і перенесення на особистісний рівень проявів класового конфлікту; персональне засудження окремих персон-штрейкбрехерів як зрадників спільних інтересів трудового колективу або профспілкової організації; інтенсивне несприйняття професійним середовищем митця, що різко порушує усталені канони творчості тощо). Втім, мотивація небезпечного міжлюдського протистояння за конкретних соціальних умов — важливе, але вторинне питання. Якщо ж узяти до уваги, що довершеним способом нейтралізації однієї людини іншою є її знищення в прямому або переносному розумінні, стає зрозумілою справжня небезпека соціальної конфліктної практики: вона супроводжується різними формами насильства, яке завжди має свої жертви. Більш м'якою деструкцією у конфлікті можна вважати руйнацію (зникнення) корисних або взагалі будь-яких стосунків між суб'єктами (відкликання посольств у результаті ескалації міждержавного конфлікту, відмова фірми на перспективу мати справу з постачальником неякісного товару, припинення стосунків між приятелями на ґрунті неповерненого боргу тощо). Розірвання налагоджених комунікацій — відчутна соціальна втрата³.

¹ «...Конфлікт є корисним тим, що вирішує суперечність. Але якою ціною? Шляхом руйнації або серйозного пошкодження системи, а можливо, й через знищення однієї зі сторін... Тому говорити про корисність конфліктів... можна лише в конкретних випадках і в достатньо умовному сенсі» [19, с. 22].

² «Будь-який конфлікт урешті-решт зводиться до особистісного» [20, с. 24].

³ Руйнівний ефект дає підстави інколи ставити на ньому акцент під час загального визна-

Щоправда, в сучасному житті нейтралізація контрагентів у конфліктній взаємодії може не доходити до абсолютних форм. Соціальне життя суб'єктів є достатньо багатограним і чутливим до різних чинників для здійснення ефективного тиску, не пов'язаного з фізичним насильством або демонстративним розірванням стосунків. Так, суб'єкт у зовнішньо легальний спосіб може бути позбавлений життєвого ресурсу, яким володіє (майно, статус, репутація тощо), обмежений у можливості ефективної самореалізації, у можливості належним чином виконувати покладену на нього функцію тощо. Технології результативного тиску особливо чітко спостерігаються у міжособистісних конфліктах, однак його реципієнтами можуть виступати і групи, зокрема макрогрупи (наприклад, провокації, що спричиняють міжнародний військовий конфлікт, спекуляції на релігійно-культурному ґрунті, перетворення на інструмент міжнародної політики дефіциту необхідних тій чи іншій країні ресурсів). Макроконфлікти є в соціальному плані особливо небезпечними і ризикованими, оскільки йдеться про зіткнення на базовому, структурному рівні буття соціуму. Критична стадія їхнього розвитку — це практично війна, системна дестабілізація, знесення соціуму, підриг основ його життєздатності, зрештою, питання його існування як такого. *Все згадане охоплюється поняттям «небезпека», під якою в найпростішому розумінні мається на увазі стан перебування будь-кого під впливом, який робить неможливим щонайменше його повноцінне, щонайбільше — нормальне або взагалі будь-яке існування.* Небезпека може загрожувати будь-якому суб'єкту, тому і сам суб'єкт, і соціум, учасником якого він є, мобілізують усе можливе для відвернення небезпеки, для врятування, самозбереження в умовах загрозливих конфліктів.

В цьому процесі на рівні власної синергії соціум здатний породжувати механізми, функціонально налаштовані на обмеження конфліктності, на запобігання її зростанню до небезпечних параметрів. Ці механізми можуть розпочинатися із надзвичайно простих, інстинктивних реакцій окремих суб'єктів на небезпечний стан, у якому вони опиняються або можуть опинитися, і полягати у винайденні елементарних форм самозахисту, підказаних людськими розумом і волею (наприклад, стримати власну агресію і спробувати домовитися з опонентом з приводу того, що є предметом суперечки; або звернутися до авторитетного суб'єкта, який допоміг би порозумітися і вийти з конфліктного стану у мирний спосіб (медіатор) чи просто використав би свій авторитет для припинення нескінченного протистояння (арбітр, суддя). У міру результативності, соціальної ефективності згадані форми з атомарних можуть перетворитися на системні через їхню масовість, загальноповживаність і подальшу інституалізацію у тому чи іншому вигляді. Ймовірно, у такий спосіб конфліктогенний соціум і породжує право як непересічний чинник контролю конфліктності і підтримки власної безпеки.

чення соціального конфлікту; так, інколи його розуміють як «деструктивну взаємодію щонайменше двох сторін, причинами якої є відсутність збігу ціннісних орієнтацій, несумісність інтересів або недостатність ресурсів, а метою — збереження або зміна існуючих у системі відносин» [21, с. 7].

Конфлікт, конфліктність, конфліктогенність. Вирішення конфліктів і контроль конфліктності

У контексті досліджуваного питання поняття «конфлікт» є ключовим, базовим, покладеним в основу наступних логічних конструкцій; для цього є достатні епістемологічні підстави, оскільки воно охоплює надзвичайно значний обсяг реальної соціальної інформації. Однак одного цього поняття для здійснюваного аналізу недостатньо, тому на рівні абстракцій високого значення поряд із поняттям «*конфлікт*» (основний зміст якого — переважно філософський) для коректного наукового аналізу тут використовується поняття «конфліктність», яке відтворює певні властивості соціуму, і стан, у якому він перебуває¹. У цьому контексті поняття «*конфліктність*» є складним і охоплює своїм змістом щонайменше: а) постійну наявність передумов для виникнення конфліктів і підтримки конфліктного стану; б) відносну численність, масовість конфліктів із можливим коливанням її динаміки у часі і просторі; в) однотипність форм конфліктної практики; г) їхню регулярність, можливо — безперервність; г) перспективність збереження і розвитку конфліктних тенденцій; д) психологічну готовність людських індивідів і груп до появи конфліктів і участі у них.

Від конфліктності необхідно відрізнити «*конфліктогенність*», тобто здатність соціуму породжувати конфлікти, виступати середовищем, у якому існують сприятливі передумови для виникнення конфліктів конкретних типів. Конфліктність і конфліктогенність — близькі поняття, друга є специфічною складовою першої. Зрозуміло, що соціум є тим більш конфліктогенним, а конфліктність у ньому — тим більш розвинутою, чим більше цей соціум є атомізованим і розшарованим. Схильність соціуму до громадських форм суспільного життя робить його менш конфліктогенним; реальна громада є органічним цілим, виступає специфічним суб'єктом із конкретним інтересом і усталеним способом волевиявлення. Відносини в її межах також мають бути органічними і сприяти ствердженню громадської цілісності; тому індивідуальне протистояння в її межах означає протистояння їй як цілому, тому воно не сприймається, підлягає осуду, обмеженню або припиненню. Соціуми, схильні до автономних, індивідуалістичних форм буття його членів, значно більш конфліктогенні, оскільки інтереси у них атомізовані на індивідуальному рівні, ймовірність суперечностей відповідно збільшується. Готовність до конфлікту стає психологічною рисою членів таких соціумів, а самі вони формують у межах власної структури організаційні механізми, що дають змогу вирішувати та впорядковувати типові конфліктні ситуації у масовому порядку.

Коли йдеться про соціальний контроль, мається на увазі не стільки контроль конфліктів, скільки саме конфліктності, оскільки не окремий конфлікт, а конфліктні тенденції становлять небезпеку для суспільства і мають зазнати обмежень. Тому й про право як чинник контролю конфліктності і збереження соціальної безпеки говориться саме як про суспільний інститут.

¹ Терміни «конфліктність», «конфліктний» активно вживаються в літературі у джерелах із соціології і психології конфлікту у різних значеннях (наявність конфліктів; психологічна схильність до конфліктів; стан перебування в конфлікті тощо).

* * *

Останнім, на що не можна не звернути увагу, говорячи про конфлікт як чинник правоутворення, є питання про *конкретні способи врегулювання конфліктів, механізми їхнього вирішення*.

Перебіг конфлікту та його завершення можуть бути різними, вони залежать від того, наскільки він піддається будь-якому доцільному впливу. Нерідко динаміка конфлікту є такою, що він невпинно розвивається за траєкторією природної ескалації і завершується зламом спротиву однієї зі сторін (одна армія програє іншій у вирішальній битві), примусовим припиненням її здатності чинити опір (органи правопорядку блокують озброєного злочинця) або взагалі здатності до існування (дозволена багатьма стародавніми законодавствами можливість вбивства хазяїном будинку на місці злочину упійманого ним злодія). У будь-якому випадку переможець отримує можливість реалізації свого інтересу за рахунок інтересу переможеного; це природний асиметричний спосіб завершення конфлікту. Подолання спротиву опонента передбачає або добровільне припинення його зусиль, спрямованих проти переможця (капітуляція), або вимушений вихід із ситуації конфлікту з мотивів самозбереження (один із учасників бійки утікає з місця події). Усі згадані випадки завершення конфлікту характеризуються тим, що одна з його сторін як суб'єкт взаємодії так чи інакше перестає існувати (неможливість переможеної сторони надалі відстоювати свій інтерес також є суттєвим обмеженням суб'єктності). Крім того, у більшості згаданих ситуацій ставиться під питання можливість подальших взаємин, перспективної взаємодії як у двосторонніх стосунках, так і в межах суспільного цілого. Модифікацією асиметричного способу завершення конфлікту з відповідною втратою або обмеженням суб'єктності однієї чи обох сторін можна вважати припинення конфлікту через силове втручання третього суб'єкта, здатного вплинути на ситуацію (введення за відповідним політичним рішенням миротворчого військового контингенту в країну, у якій точиться громадянська війна).

Щойно йшлося про переважно антагоністичний тип конфліктів, який характеризується особливим рівнем гостроти і небезпеки, однак існують численні різновиди соціальних конфліктів, які хоч і мають перспективу загострення, відбуваються у більш поміркованих формах, оскільки конфліктуючі суб'єкти пов'язані між собою міцними структурними і функціональними зв'язками (службові, трудові, сімейні конфлікти тощо). Якщо конфліктного стану неможливо позбутися і наявні відносини розірвати також неможливо або небажано, у суб'єктів протистояння немає іншого вибору, ніж, залишаючись при своїх інтересах, шукати прийнятні способи взаємодії і пробувати вирішувати актуальні питання через систему вимог-поступок. Це означає іти на *компроміс*. За загально визнаючою в конфліктологічній науці позицією компроміс є *найбільш функціональним* способом вирішення конфліктів, оскільки він виключає доведення конфліктного протистояння до екстремальних форм і дає змогу опонентам у розумному обсязі вирішувати важливі для них питання.

Дещо іншим механізмом є *медіація та арбітраж* (розсуджування), які мають місце тоді, коли сторони конфлікту самостійно не здатні досягти компромісу й одночасно вважають для себе прийнятним не доводити конфлікт до

надмірного загострення. *Медіатор* є суб'єктом-посередником, здатним через відповідні переговори схилити сторони конфлікту до порозуміння і компромісу. Роль *арбітра* є більш жорсткою: він не закликає до доброї волі сторін конфлікту, а вивчає суть розбіжностей і на основі зрозумілих їм критеріїв постановляє рішення щодо предмета суперечки, яке є для них обов'язковим (погодившись на арбітраж, сторони визнають над собою владу арбітра й обов'язковість прийнятого ним рішення).

Самостійно знайдений компроміс, медіація, арбітраж є, зрозуміло, більш прийнятними формами вирішення і врегулювання конфліктів, оскільки вони дають змогу уникнути їхніх найбільш небезпечних стадій. Власне кажучи, їхнє використання і може бути назване «врегулюванням» або «вирішенням» конфлікту у повному значенні цього слова.

Від способів вирішення конфліктів необхідно відрізнити *способи попередження* конфліктів, тобто механізми регулювання, пов'язані із запобіганням, завбаченням розвитку конфліктних тенденцій у суспільстві. Наразі можна говорити про такі очевидні способи запобіжного контролю конфліктності, як *утворення необхідного нормативного середовища і силовий контроль*. Про значення *нормативного середовища* вже зазначалося вище: встановлення правил змагання і боротьби позбавляє їх ознак конфліктності доти, доки цих правил дотримуються; тому тверде унормування конфліктогенних процесів — один із найбільш надійних (хоча й не абсолютних) шляхів обмеження конфліктності та її контролю. Що ж стосується *силового контролю*, то хоча він і не завжди визнається фахівцями як дієвий і виправданий шлях обмеження конфліктності, його необхідно аналізувати хоча б із тієї причини, що правила (норми) конфліктогенної поведінки повинні забезпечуватися у їхньому виконанні, зокрема через примус, а це неможливо без застосування сили.

Наразі зрозуміло, чому без згадки про зазначені інструменти регулювання суспільної конфліктної практики неможливо обійтися в контексті цієї роботи. Адже компроміс, медіація, арбітраж (розсуджування), встановлення правил та їхній силовий контроль — неодмінні атрибути правового способу регулювання; саме у межах права вони проявляються у найбільш виразному вигляді і вважаються характерними ознаками останнього. Тому наступним логічним кроком має стати з'ясування генетичного зв'язку елементів, інваріантних для будь-якої правової системи, із зазначеними елементами загальносоціального механізму вирішення конфлікту і контролю конфліктності.

* * *

На завершення запропонованого тут стислого аналізу явищ конфлікту і конфліктності¹ можна сказати таке. Викорінити соціальні конфлікти неможливо, як неможливо викорінити притаманні будь-якому конкретному суспільству суперечності. Конфлікти були і будуть. Однак у межах суспільного цілого можна, по-перше, впливати на кількісні і якісні показники конфліктності,

¹ Завершуючи короткий екскурс до теорії конфлікту, необхідно констатувати, що численні аспекти, які в контексті теми статті також мають дуже важливе значення (наприклад, параметри і стадії конфлікту, інтенсивність, класифікація конфліктів тощо), залишаються тут за кадром; поглянути на поставлене питання всебічно можна лише у межах відповідної монографії.

по-друге, впливати на ступінь небезпеки, переводячи завбачену конфліктну активність (поведінку) в організоване (контрольоване) русло. Одним із найбільш дієвих способів впорядкування конфліктної поведінки, способів досягти її контрольованого, організованого характеру від самого початку конфлікту є право, яке практично в усі часи охоплює три невіддільні один від одного елементи – механізм договору; судове рішення, прийняте через спеціальну процедуру; закон, встановлений або підтверджений (легітимною) владою. Логіка появи цих елементів (які у сукупності і складають механізм правового регулювання в суспільстві) має бути простежена більш детально для підсилення висновку про те, що соціальна конфліктність дійсно становить онтологічне підґрунтя виникнення та існування права [9, с. 6]. Але це – тема окремої роботи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Юридический конфликт : сферы и механизмы // Юридическая конфликтология. – Часть II. – М., 1994.
2. Податкові конфлікти : особливості вирішення : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Трофимової. – К. : КНТ, 2010.
3. *Жаровська І.* Державна влада як детермінант соціально-публічного правового конфлікту // Право України. – 2011. – № 5.
4. *Барабаш Ю.* Державно-правові конфлікти : поняття, сутність, ключові ознаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/228-konst-pravo/15297-2011-01-22-23-55-23.html>.
5. *Черноудова М. С.* Понятие конфликта в международном праве // Московский журнал международного права. – 2005. – № 2.
6. *Бобровник С.* Правовий конфлікт : поняття, ознаки, природа та різновиди // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1.
7. *Тімашов В.* Юридичний конфлікт : сутність, визначення, структура, форми, складники // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 3 (6).
8. *Свиридюк Н. П.* Окремі питання динамічної характеристики юридичного конфлікту // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2.
9. *Кривцова В. М.* Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. – Х., 2005.
10. *Петришин О.* Проблеми соціалізації правової науки // Право України. – 2010. – № 4.
11. *Анципов А. Я., Прошанов С. Л.* Российская конфликтология. Аналитический обзор 607 диссертаций. XX век. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
12. *Буртовая Е. В.* Конфликтология : учеб. пособ. // Русский гуманитарный Интернет-университет, 2002. – Глава 3. Понятие и типология конфликтов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/unknown_konflictions/5.aspx.
13. Социология. Основы общей теории : учебник для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев. – М. : Изд-во НОРМА, 2002.
14. *Кристиан Монте.* Теория игр и стратегическое поведение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sites.google.com/site/seinstitutespb/teoria-igr-i-strategiceskoe-povedenie>.
15. *Маляренко Т.* Теорія ігор у дослідженнях конфліктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/публікація/133_Теорія.

16. Социология права : учебник / В. М. Сырых, В. Н. Зенков, В. В. Глазырин и др. — М. : Юридический Дом «Юстицинформ», 2004.

17. Казаков В. Социальный конфликт : проблема определения // Социология : теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 3.

18. Дурин В. П. Теория взаимодействия полярных сил (пролегомены) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.congress2008.dialog21.ru/Doklady/06211.htm.

19. Дмитриев А. В., Кудрявцев В. Н., Кудрявцев С. В. Введение в общую теорию конфликтов. — М., 1993.

20. Конопацька О. М. Природа конфлікту : проблеми виникнення і причини, процес розвитку та методи подолання // Юридична психологія та педагогіка. — 2011. — № 2.

21. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів : множинність концептуальних підходів // Людина і політика. — 2004. — № 3.

Бурлай Є. В. Конфлікт і право

Анотація. Автор вважає, що теорія конфлікту, що розвивається у межах науки соціології, здатна значною мірою концептуально пояснити явище права та його характерні особливості як соціального регулятора. Він звертається до деяких положень цієї теорії, детально досліджує явище конфлікту, його специфічні риси, конструктивний та руйнівний ефекти конфлікту, поняття конфліктності та конфліктогенності, механізми вирішення та попередження конфліктів. Особливу увагу приділено деструктивному ефекту конфлікту як чинника соціальної небезпеки. Конфлікт та конфліктність в інтерпретації автора виступають безпосередніми передумовами генезису та функціонування права, яке за своєю природою є механізмом вирішення та попередження конфліктів та чинником контролю небезпечної конфліктності в суспільстві.

Ключові слова: конфліктологічна концепція права, конфлікт, ефект конфлікту, конфліктність, конфліктогенність, вирішення конфлікту, попередження конфлікту, контроль конфліктності, право, механізм правового регулювання.

Бурлай Е. В. Конфликт и право

Аннотация. Автор статьи полагает, что теория конфликта, разрабатываемая преимущественно в рамках социологической науки, может в значительной мере концептуально объяснить явление права и его характерные особенности как социального регулятора. Он обращается к некоторым положениям этой теории, детально рассматривает явление конфликта, его специфические черты, конструктивный и деструктивный эффект конфликта, понятия конфликтности и конфликтогенности, механизмы разрешения и предотвращения конфликтов. Особенное внимание обращается на деструктивный эффект конфликта как фактор угрозы безопасности общества. Конфликт и конфликтность в интерпретации автора оказываются непосредственными предпосылками генезиса и функционирования права, которое по своей природе есть механизм разрешения и предотвращения конфликтов и фактор контроля опасной конфликтности в обществе.

Ключевые слова: конфликтологическая концепция права, конфликт, эффект конфликта, конфликтность, конфликтогенность, разрешение конфликта, предотвращение конфликта, контроль конфликтности, право, механизм правового регулирования.

Burley E. Conflict and Law

Summary. The conflict theory being developed as a part of a science of sociology can explain in essential the phenomena of law and it's peculiarities as a form of social control, the author believes. He analyses the phenomenon of conflict, it's distinctive

features, constructive and destructive conflict's effects, phenomena of conflict and conflictogenity, the forms of conflict's resolution and prevention, and he accents on destructive effect as a risk factor of insecurity in human society. The author interprets the conflict and confliction as a *conditio sine qua non* of genesis and functioning of law and interprets the nature of law as a mechanism of conflict's resolving and prevention and a factor of dangerous confliction's control.

Key words: the conflictological conception of law, conflict, conflict's effect, confliction, conflictogenity, conflict's resolution and prevention, control of conflicts, Law, law as a mechanism for social control.